

Den egensinnige bataljonspastorn i Det Finska Kriget 1808–1809

av Olof Holm och Lisbeth Svengren Holm

DET ÄR NOG närmast unikt att en person, disputerad i kemi i Åbo, prästvigd i Borgå, kontraktsprost i Själevad, tjugosju år efter Det Finska Kriget publicerar en bok om detta krig. Han blir således inte bara krigshistoriker utan också bedömare av krigets strategiska och operativa förlopp. Det finns alltså god anledning att låta honom nå också nutida läsare av krigs- och militärhistoria.

En av kritikerna av den svenska statsledningen, de bristfälliga förberedelserna inför ett krig, blev Carl Johan Holm, bataljonspastor i Savolaxbrigaden. Sina erfarenheter och sin syn på kriget i Finland 1808–1809 skildrade han i boken *”Anteckningar öfver fälttåget emot Ryssland 1808–1809”* (Norstedts förlag 1836). I denna artikel följer vi bataljonspastorns skildring av kriget, dess fasor, soldaternas lidande, hans kritik av enskilda ledare, men också reaktionerna på hans kritik.

Carl Johan Holm, föddes 1781 i Helsingfors, son till skomakarmästaren Hans Holm och hans hustru Margareta. Barn följde vanligen sina fäders yrkesval. Sådana förväntningar fanns också för sonen. Men en av hans lärare, Otto Magnus Appelroth, hade uppmärksammat pojakens begåvning och rekommenderade i ett brev till skolans rektor att pojken borde få fortsätta sina studier. Efter övertalning gick föräldrarna med på fortsatt skolgång. Därefter antogs Carl Johan till då-

varande Kungliga Akademien i Åbo där han påbörjade studier i naturalkunskap, särskilt kemi. Efter fullgjorda prov för ”filosofiska graden”, avlade han 1802 dessutom teologexamen, en förutsättning för att kunna bli magister. 1805 försvarade han gradualavhandlingen *De sulphate Ammonicae et Magnesia* (Om sulfat, ammoniak och magnesium). En framtid som lektor, docent eller kanske professor tedde sig naturlig. Men det blev inte hans väg. Av religiösa, eller möjligen ekonomiska skäl, kom han i stället att bli teolog och han prästvigdes i Borgå 1807. Som tidigare informator hos överstelöjtnant Tanderfelts familj hade han dessutom kommit i kontakt med militären.

Bakgrund till kriget

Under de pågående Napoleon-krigen i Europa i början av 1800-talet hade Sverige hade tagit ställning för Storbritannien mot Frankrike. Tsar Alexander I slöt 1807 avtal med Napoleon om en handelsblockad mot England men Gustaf IV Adolf vägrade delta trots ryska påtryckningar. Aversionen mot Napoleon och beroendet av brittiskt finansiellt stöd övervägde. Ryssland ville undvika krig mot Sverige, men med pågående förberedelser för en invasion av Finland avsåg man tvinga Sverige att gå med i blockaden. Sveriges ambassadör i St. Petersburg, Curt von Stedingk, varnade för en möjlig militär

invasion från Ryssland. Mobiliseringen kom i gång i januari 1808, men för sent. Invasionen inleddes i februari 1808.

I slutet av 1700-talet var Helsingfors en småstad men hade övertagit Åbos roll som Finlands viktigaste stad. Helsingfors ökade betydelse orsakades av de förändringar som skett i Ryssland under 1700-talet vilka ökade behovet av en stark befästning i Finska Viken. 1748 blev Sveaborg en av dåtidens största marina befästningar. Befolkningen i Helsingfors ökade starkt. 1805 hade staden 8 000 invånare, bofasta på Sveaborg inräknade. Stockholm hade vid denna tid omkring 70 000 invånare. Hälften av Finlands innevånare bodde i sydvästra landet, främst i kustnära samhällen (Meinander, 2006).

Gustav III intresserade sig för Finland. Tre av de fyra städer som grundades under hans regeringstid låg i Finland (Tammerfors 1776, Kuopio 1782 och Kaskö 1786). Kungens intresse för Finland hade dock flera orsaker. Han planerade i hemlighet att erövra Norge från Danmark och i utbyte erbjuda Finland åt sin kusin, den ryska kejsarinnan Katarina II (1729–1796). Men kejsarinnan intresserade sig varken för Finland eller Gustavs plan. Sveriges läge mellan Ryssland och Danmark innebar att Sverige vid en konflikt skulle befinna sig mellan olika allianser och riskera ett två-fronts-krig. Det glesbefolkade Finland, med en lång gräns mot Ryssland, var svår försvarat, särskilt om man samtidigt skulle föra strid på Sveriges västra sida. Genom att erbjuda Finland till Ryssland och erövra Norge från Danmark ville man eliminera landgränsen mot Ryssland och samtidigt minska både rysk krigsvilja och Danmarks makt. Med den avvisade drömmen om Norge förklarade kungen i stället krig mot Ryssland i hopp om att återerövra de områden i Finland som gått förlorade i frederna 1721 och 1743. Kriget inleddes i juni 1788.

De inledande offensiverna mot de ryska positionerna Nyslott och Fredrikshamn misslyckades. Den svenska härens oordnade reträtt orsakade uppror inom officerskåren. En grupp officerare, missnöjda med kriget, uttryckte i en skrivelse till den ryska kejsarinnan önskan om att förhandla om fred. Gruppen kom att kallas Anjalaförbundet, efter en gård i Anjala i Kymmenedalen där de samlats för jakt. Kungen beskylldes för att i strid mot lagen ha inlett kriget och vädjade till kejsarinnan att acceptera en fred enligt 1721 års gränser. Men inte heller för detta förslag visade kejsarinnan något intresse. Upproret kom till kungens kännedom. Officerskåren betygade inför den uppbragte monarken sin trohet, men 112 Anjala-officerare stod fast vid uppfattningen att kriget hade varit olagligt. Kungens situation hade kunnat bli ohållbar om inte samtidigt Danmark hade förklarat Sverige krig. Kungen lyckades avvärja anfallet och tog itu med Anjala förbundet, vars ledare ställdes inför rätta. Sjuttioåtta dödsdomar avkunnades men endast en verkställdes, den mot översten Johan Henrik Hästesko. De övriga benådades.

Efter några framgångar till lands vann den svenska flottan under amiral Cronsteds befäl sin främsta seger någonsin, den vid Svensksund den 9–10 juli 1790, långt inne i Finska vikens östra skärgård. Framgången ledde till fredsavtalet i Värälä och oförändrade gränser. Segern minskade ryskt inflytande över svensk utrikespolitik, men avslöjade samtidigt stora brister i den svenska armén, särskilt adelns lojalitet. Kungen hade med hjälp av präster, borgare och bönder kuvat Anjalaförbundet och lyckats ytterligare kringskära adelns makt. Men den maktförskjutning som kungen åstadkommit på bekostnad av adeln stod honom dyrt. Sammansvärjningen bland en grupp adelsmän ledde till att kungen mördades vid

maskeraden på Operan i Stockholm den 16 mars 1792. Skotten avlossades av kaptenen Johan Jakob Anckarström.

Gustav IV Adolf, den nye regenten, ärvde vid sitt trontillträde 1796, då han blev myndig, ett rike med god ekonomi, stabil utrikespolitik och den maktbas som fadern etablerat efter att ha desarmerat adeln. Gustav IV Adolf delade faderns starka aversion mot Napoleon. 1805 gav han sig in i kriget på kontinenten och i olika koalitioner med Ryssland, Österrike, Preussen och England. Resultatet blev katastrofalt för Sverige som förlorade sin tyska provins Pommern. Rysslands armé slogs i spillror av Napoleon, som inledde fredsförhandlingar med tsar Alexander I i juni 1807 i Tilsit. Tillsammans beslöt de om en handelsblockad mot England. Detta beslut ville man även tvinga Sverige att delta i.

Ryska påtryckningar och Gustav IV Adolfs antipati mot Napoleon fick honom att avvisa fransk-ryska inviter i kombination med det brittiska finansiella stödet för att landet skulle vägra att stödja blockaden. Den uppkomna situationen försatte Sverige i ett allvarligt läge. Britterna, som ville förhindra en dansk anslutning till Napoleon, bombade Köpenhamn 2–4 september 1807 och landsatte trupper på Själland. Köpenhamn kapitulerade den 7 september. Danmark drevs till att sluta förbund med Frankrike.

Hotbilden mot Sverige förvärrades. Tsaren ville hålla fred med sin svåger, den svenske kungen. Men krigsförberedelserna för ett anfall mot Sverige var redan inledda. Den svenske ambassadören i Sankt Petersburg, Curt von Stedingk, genomskådade ryssarna. Han rapporterade vid nyåret 1807–08 om ett nära förestående krig och förordade svensk mobilisering. Men så skedde icke. Enligt Martin Hårdstedt (2006) hade krigsplanering och mobilisering hade kommit i gång i januari, men för sent. Vintern gjorde det svårt att föra fram materiel. Försvarsstrategin

hade byggt på att det största hotet kom från Danmark och att fästningen Sveaborg skulle klara det ryska trycket. Ett vinterfälttåg bedömdes osannolikt. I februari 1808 kom det ryska anfallet.

Den nyblivne bataljonspredikanten Carl Johan Holm inställde sig vid sitt regemente ”Kongl. Savolax Fot-jägare Regimente vid Savolax-Brigaden i St. Michels”. Översten Johan August Sandels ledde regementet, som ingick i Savolax-brigaden under befäl av greve Johan Adam Cronstedt. Som bataljonspastor hade Carl Johan Holm uppgiften att hålla korum, predika, men också att förklara kriget och hålla uppe modet hos soldaterna.

Om sina erfarenheter och sin syn på kriget skildrade Carl Johan Holm i boken *Anteckningar öfver fälttåget emot Ryssland 1808–1809*, utkommen 1836, tjugosju år efter kriget. En anledning till bokens tillkomst torde ha varit Carl Johan Holms kontakt med löjtnanten Rabbe Wrede när de båda var riksdagsmän i början av 1830-talet. Wrede hade året innan översatt van Suchtelens bok om kriget.

Prostens skildring av finska kriget

Carl Johan Holms bok följer en kronologisk ordning, ger kortfattade noteringar över dagshändelser, reflekterar, drar slutsatser av olika skeenden och vidtagna åtgärder både från den svensk-finska och ryska sidan. Boken baseras på minnesbilder, studier av krigsbuletiner, underrättelser, tryckta framställningar men också på samtal med gamla krigskamrater. Som bataljonspastor hade han officers tjänsteställning. Därmed rörde han sig självklart bland såväl det högsta befälet som bland officerare, underofficerare, underbefäl och meniga soldater. Hans position och arbetsuppgifter gjorde honom väl förtrogen med tillståndet vid fronten, med

de geografiska förhållandena i närområdet och även med ryska trupproelser.

I denna text låter vi hans eget språk framträda. Det är ålderdomligt, alla ord är inte lätta, men förstås av sammanhanget, vissa nutida ord inom parentes för att förtydliga. Holms stavning och användandet av versaler för namn har bevarats för att bevara dess autenticitet. Dock har vi i vår text använt nutida stavning av Ortsnamn. I skildringen redovisas problemställning, syfte, metod och empiri men också brister och begränsningar. Motstridiga skildringar anges enbart där författaren kan ange tillförlitliga källor. Hans bok har intresserat senare forskning och utgjort källa vid skildringar av händelser, skeenden och upplevelser. Sidhänvisningar från facsimilutgåvan tryckt 1977 (Holm, 1977).

Holm hittar felaktigheter i de så kallade krigsbulletinerna. Rapporterna om officerarna, på båda sidor, glorifierar egna insatser, överdriver fiendesidans styrkeinsats och tar åt sig äran för bedrifter som i praktiken utförts av lägre befäl. Holms skildring av soldaternas tillvaro åskådliggör krigets fasansfulla vardag på ett sätt som sällan kommer fram i dåtida historiska krigsskildringar.

Holm anger två faktorer som begränsar hans redogörelse, dels att hans tjänstgöring inskränktes till Savolaxbrigaden och därmed begränsade möjligheten till militär överblick, dels att skriften utgavs tjugosju år efter krigets slut. Minnesbilder falnar och förändras. Men hans egen delaktighet och rikliga tillgång till källor gav honom möjlighet att bedöma krigsförloppet och att med *Anteckningar...vara sanningsenlig*:

De Anteckningar som härmed bland Allmänheten utgå, röra egentligen Savolaks brigaden, hvilken jag under hela fälttåget åtföljde; men som olika fördelningar af denna brigad, deltog i de flesta krigshändelser åren 1808 och 1809, har jag dock ansett mig böra lemna en öfversigt äfven af

de förnämsta tilldragelser vid den öfvriga hären under nämnde år. Min första afsigt var, att gifva detta arbete en vidsträcktare omfattning; men då berättelserna, meddelade af personer, hvilka deltagit i samma träffningar, ofta voro fullkomligt stridiga, och jag ej blef i tillfälle att med full säkerhet utröna det rätta, fann jag mig nödsakad att icke uppta annat, än hvarom jag kunde förskaffa mig tillförlitlig visshet. Ett varmt nit för sanningen föranledde desse anteckningar, liksom det nu är anledningen till deras offentliggörande. Övöld och sanning har vid deras uppsättande alltid varit mitt syftemål.

En person, hvilken, ehuru, icke deltagande i själva striden, likväl är närvarande, och efter behag får välja ståndpunkter att öfveskåda densamma, har ej sällan lättast att följa alla dess utvecklingar; och det rykte en officer har ibland sina kamrater deras omdöme om hans handlingssätt, hans förtjenster eller felsteg, äro ofta en säkrare ledning, än den pregel man åsatt honom uti insända rapporter.

Presten, som tjenstgör vid en korps, befinner sig vanligen i förutnämnde läge; och emedan han, i följd af sin befattning, ej kan råka uti några stridiga förhållanden af medtävlan eller afund, erfar han snarast huru en hvar bedömes af sin omgifning. På många ställen var jag sjelf ögonvittne till de drabbningar som förefullo samt de rörelser som verkställdes, och i olika tillfälle att höra erfarne officerares yttranden. Derför grunda sig de omdömen jag tillåtit mig, antingen uppnå personligen inhemtad känne- dom och sakkunniges åsichter, eller ock den inom brigaden allmänt rådande tanken öfver ett ämne. (Sid XII).

Om finnarnas lojalitet mot Sverige

Holm återger ryktena att Finland skulle införlivas med Ryssland som ersättning för förlusterna vid fredsslutet i Tilsit och

gränsregleringen med Polen. Han upprördes då han såg finnarnas lojalitet med den svenska kungen och rädsla för att hamna under ryskt styre – till skillnad mot många inom adeln som såg fördelar med ryskt styre. Han var övertygad om att Finland väl hade kunnat försvara sig om man hade försetts med materiel och förnödenheter. Han skriver:

Finnarne, med själ och hjerta i Sverige och sin konung tillgifne, fruktade således ganska mycket den stora Ryska öfvermagten; men de sågo tillika med bestörtning, att konung GUSTAF ADOLF alldeles icke bekymrade sig om deras fädernesland, utan förhöll sig liksom han velat lemna det till pris åt den först kommande eröfraren. Inga förberedelser gjordes till landets försvar, inga åtgärder vidtogos till räddning från den hotande faran. Om GUSTAF ADOLF år 1807 skickat kläder och gevär öfver till Finland, samt försett Sveaborgs fästning med proviant och krigsförnödenheter, så skulle, på första vink, den aktiva Finska hären år 1808 kunnat bringas till 20 000 man, hvilka brunnit af ifver att med lif och blod försvara sin fosterjord. I ett så genomskuret land som Finland, hade desse kunnat utträtta ganska mycket, ty i de många fördelaktiga passen kan en liten styrka lätt hindra och uppehålla öfverlägsne fiender; en större armé har svårt att i desse glest bebodde orter förskaffa sig sina nödvändigaste behof. (Sid. 2)

Holm konstaterar att den finska hären kommenderades att retirera i stället för att försvara Finland. Han beskriver finnarnas bitterhet när konsekvenserna av de bristande förberedelserna blev uppenbara:

När kriget utbröt, var ingenting förberedt till landets försvar, utan GUSTAF ADOLF gaf Finska hären befallning att genast vid Ryssarnes ankomst draga sig tillbaka. Det var hårdt och påkostande för Finnarne, först att finna att inga anstalter vidtogos till räddning från den hotande faran, och

sedan, att icke en gång sjelfva få försvara sin kära fosterbygd, utan blifva befallde att i fiendens våld lemna hustrur och barn samt allt vad de ägde. Hvem hade kunnat klandra Finska hären, om den, seende öfverallt så usla åtgärder vidtagne, och sig sjelf alldeles öfvergifven samt utan allt bistånd från Sverige, i saknad af kläder och skor, och utan hopp om framgång, om den förlorat modet. Ledsnat och återvändt till sina hemvist?... Allt detta oaktat uthärdade den med tålmod ett i alla afseenden besvärligt fälttågs vedermodor. Och äfven sedan hela Finland redan var i Ryssarnes våld, uppoffrade Finnarne ännu lif och blod för Sveriges försvar... sökte sig fram till Svenska hären, hellre än att de gåfvo sig fångne, och av Ryssarne emottogo den erbjudna tillåtelsen att återvända till sina lugna och fredliga hemvist. Hvad var orsaken till detta? Ingenting annat än Finska folkets trohet och medfödda tapperhet; befälet var lifvadt af en varm känsla för äran, och soldaten, af naturen härdad och modig, hade en från barndomen inplantad vördnad och tillgifvenhet för sin konung, samt ett med modersmjölken insupit hat emot Ryssarne. Om en sådan här fått alla sina förnödenheter, om den i tid blifvit understödd samt rätt anförd, så hade sannerligen storverk kunnat utföras”. (Sid. 2)

Kriget inleds – utan krigsförklaring

Savolax-brigaden, utspridd på över 30 mil i Savolax och Karelen, förbereddes för strid. Den 3 februari 1808 befalldes samling i St. Michels, där man också samlat förråd, spannmål och vapen. Brigaden samlades fem dagar senare. Holm beskriver de beslut som fattades vid krigets inledning och bristen på underrättelser om fiendens positioner:

Ehuru fienden vintertiden, då isarne öfver allt voro farbara, kunde på fem serskilda vägar intränga i Savolaks... voro likväl inga

åtgärder vidtagne hvarken med posteringar eller observations-korpsar. Om fienden inryckt på något av de fyra förstnämnda ställen, hade han icke mött något motstånd, lätt hindrat vår förening med stora hären och afskurit återtagtet till Kuopio dit vi, enligt befallning, skulle draga oss. Huruvida det, under en sådan ställning, var klokt, att i längre tid låta hela brigaden ligga i St Mickel... lemnar jag åt andra att bedöma. (Sid. 5)

Den 23 februari 1808 hade ryska styrkor gått över gränsen vid Aborrhors (ca 10 mil öster om Helsingfors) och efter smärre strider retirerat till Tavastehus. Den 25 februari meddelade en resande från Jokkas att ryssarna redan besatt orten endast fyra och en halv mil från St. Michel, föreningspunkten för fyra av infartsvägarna från Ryssland. Vaktposteringar upprättades i den hårda vinterkylan. Uppgifterna om ryskt anfall visade sig senare vara oriktiga. Holm kommenterar konsekvenserna:

Deraf visar sig tydligen huru nödvändigt det skulle varit, att åtminstone någon del av brigaden blifvit dit förlagd, man hade då ej blifvit bedragen af lösa rykten, såsom denna gång, i följd af denna falska berättelse. Emellertid gjordes genast larm i följd av denna falska berättelse... Alla trupper stodo hela natten under gevär, och oaktat den allra strängaste köld, tilläts dem likväl icke att upptända någon eld. Många soldater blefvo derföre så öfver- völdige af kölden, att de, stående vid geväret, föllo till marken, och detta onödiga nattvak kostade brigaden öfver 100 man, hvilka måste skickas till sjukhuset. Den olyckliga ställningen fortfor intill morgonen kl. 8, då hvar och en ändteligen fick återgå till sitt kvarter; hvad truppen denna natt ändamålslost ut- härdade, kan ej beskrivas. Följande dagen utskickades på vägen åt Jokkas små dragon-patruller; dessa upptäckte blott några Kossacker. För öfrigt syntes och hördes ej af någon fiende. (Sid. 6)

Den 29 februari bröt brigaden upp från St. Michel. Ryska styrkor hade brutit in mot Savolax med 1 600 man, en styrka som Holm menar hade kunnat bekämpas. Savolax-brigaden med major Ehrnroth hade fått tillstånd att marschera ut på isen för att omringa den ryska truppen, men fick plötsligt kontraorder av Cronstedt. Att i det läget omgrupperas och nödgas lämna sin hembygd i stället för att försvara sig, möttes av stark kritik från både befäl och manskap. Holm beskriver händelseförloppet:

Kl. 7 på morgonen den 11 mars rapporterade kaptenen Germund Aminoff till brigadchefen i Leppävirta att ryssarna framryckte. Fiendens ankomst tycktes ha kommit som en överraskning för brigaden, hvilken ...sorglöst, med oladdade ge- vär, hvilade i sina qvarter, då första skotten vid middagstiden, vexplades vid fältvakten. Truppen uppställdes nu, så fort som möjligt, på stranden nedanför kyrkbyn ... Ryssarne, som icke voro öfver 1,500 à 1,600 man, framtågade nog oförväget på isen, utan att känna eller undersöka lokalen, så att de snart fingo framför sig Svenska styrkan, hvilken kunnat hafva fördel och betäckning af stranden; till höger om sig hade fienden en öppen ström, bakom sig en väg, hvilken, genom Nikkilämäki by, der en del av vår brigad låg inqvarterad, ledde förbi dess venstra flygel. De ryska kolonnerna befundo sig liksom i en fälla, samt hade kunnat och bordt blifva tagne. Major G. Ehrnroth vid Savolaks infanteri, begärde derföre och fick äfven tillstånd, att på denna väg marschera ner på isen och taga ryssarne i ryggen; men innan han hann verkställa detta, erhöill han kontraorder, och grefve Cronstedt kunde ej vidare förmås att der- till samtycka, af orsak, såsom han uppgav, att hans order innehöllo, det han ej finge inlåta sig i någon strid, utan endast rädda truppen, samt tåga norr ut. Sådant tillfälle som här erbjöd sig, yppas sällan, och trup-

pens missnöje att det icke begagnades, behöfver jag ej omnämna. (Sid. 9)

Underlåtenheten att agera mot ryssarna berodde enligt Holm på motsättningarna mellan Cronstedt och överbefälhavaren Klingspor, som icke förmådde handla offensivt. I rapporten anges att den egna truppen bestod av endast 800 man, vilket enligt Holm var en klar underdrift. Den ryska styrkan blev stående på isen när man blev varse sitt misstag och den farliga belägenheten truppen hamnat i. I den mindre strid som likväl uppstod blev den egna förlusten nio man, och man tog tre ryska fångar. De ryska förlusterna anges inte.

Reträtt – fältvakten lämnas utan stöd

Den 15 mars på morgonen avtågade brigaden till Kuopio, utan att man varskott fältvakten vid Jynkkä, omkring 320 man under kapten Duncckers befäl. Den anfölls en timme efter brigadens avmarsch av en styrka på 2000 man under befäl av general Tutschkoff och tvingades retirera. Ryssarnas anfall över isen fortsatte men jagades tillbaka. Striderna fortsatte utan större förluster på någondera sidan.

Återtåget fortsatte till Kasurila by, dagen därpå till Pajala under ”största köld och hjeltemod”. Den 24 mars ankom man till Pulkkila, drygt tjugo mil från Kuopio under svåra strapater, sträng köld, brist på mat, slitna kläder. Holm skildrar situationen:

Brigaden hade nu tågat nära femtio mil. Huru många och stora besvärligheter vi derunder uthärdade, kan ingen föreställa sig, och står ej att beskrifva. Med skäl kan man säga, att marschen fortsattes genom natt och dag; ty sällan kommo vi till våra kvarter förr än vid midnatten, och innan man fick äta och var i ordning att lägga sig, var det redan långt lidit in på morgo-

nen... Bristen nästan på allting var redan allmän, särdeles bland befälet, och i detta så glest bebodda, eller rättare sagdt öde land, befanns det omöjligt att erhålla något. De som först anlände till de vid vägen liggande hemman, kunde med svårighet få något lite; men alla som kommo sednare, alldeles intet. Sålunda fortsatte återtåget norr ut på obanade vägar, under sträng köld, under ömsom elakt och godt väder, och mången gång var det en stor njutning, att på snödrifvan, med en stockeld framför sig, kunna hemta någon liten hvila. Hvad som i hög grad försvårade vår marsch, var den alldeles ofantliga mängd tross som medföljde... Enligt min öfvertygelse var det fel af brigadbefälet, att ej trossen, med nödigt befäl och betäckning, skickades förut... Hvar bataljon nödgades hafva sin tross framför sig, så att den ej skulle borttagas af Kossackerne, som oavbrutet följde oss tätt i spåren. (s. 15 f.)

Slaget vid Revolax, en svensk seger

Den 26 april beordrades brigaden, som befann sig i Limungo, söder om Uleåborg, att anfälla en rysk fördelning stationerad i Revolax ledd av generalen Bulatoff. Anfallet fördröjdes i flera timmar på grund av felaktiga uppgifter rörande avstånd och obanade vägar. I sin beskrivning av händelserna är Holm kritisk, inte minst över ledningens inre motsättningar:

Under vägen hörde vi, kl. emellan 3 och 4, att strid vid Revolaks från annat håll var börjad. Den vid arméens tjänstgörande generaladjutanten, öfverste ADLERCREUTZ, hade nemligen med en liten afdelning af 150 man, afgått från Lankinen, för att, i sammanhang med det anfall grefve Cronstedt borde verkställa, göra en demonstration (skenmanöver) på Ryssarnes venstra flygel; men att den förre, visserligen i hög grad personligt tapper, drabbade fienden ända

till kl. 7, såsom han i ingifvna rapport yttrar, det nödgas jag bestrida. Vid ringaste besinning måste det dock synas omöjligt, att med 150 man, som angripa nära 3,000, fortsätta striden i fyra timmars tid, utan att innehafva någon särskilt stark ställning... Det säkra är att Ryssarne, sedan de slagit och förföljt ADLERCREUTZ, redan åter intagit sina kvarter och frukosterade som bäst, då vår ankomst blef upptäckt. Likaså måste jag bestrida hvad grefve KLINGSPOR och öfverste ADLERCREUTZ i sina rapporter uppgifva, det öfverstens anfall, kl. mellan 3 och 4 bidrog till den seger som grefve Cronstedt med fjerde brigaden sedermera tillkämpade sig. Afsigten att så mycket som möjligt förringa grefve CRONSTEDT och 4:de brigadens verkliga förtjenst, samt att upphöja öfverste ADLERCREUTZ, är härvid öfver allt synbar. (Sid. 18–19)

Revolax har blivit känd för att svenskarna vann ett viktigt slag trots stora förluster. Ryssarna förlorade, förutom manskap, stora mängder materiel, vapen, kanoner och ammunition, kärror, sablar, hästar, tunnor med havre – och ett parti med konjak. Brigadledningen hade bristfälliga underrättelser om fiendestyrkan och dess ställning. Grefve Cronstedt uppgav att striden vid Revolax blev en framgång. Både Klingspor och Adlercreutz förringade i sin rapport Cronstedts insats. Holm summerar slaget, eländet och lidandet och de omfattande plundringarna:

Att vårt anfall, utan kännedom af belägenheten och fiendens ställning, med en så ringa styrka kunde lyckas, dertill bidrog visserligen förnämligast det brinnande begär både befäl och manskap hyste, att få slåss med Ryssarne... Hade stormningen skett en timma sednare, skulle den sannolikt hafva misslyckats; ty skaren hade längre in på morgonen icke mer burit de anfallande... detta gaf anledning till generalen BULATOFFS yttrande, sedan han var fängnen: ”det var ett fan till folk ni har; jag

såg flere gångor tydligen huru de föllo för mina kartescher, och likväl stodo de åter upp och sprungo lika rasande emot mig”.

Efter stridens slut såg man en ryslig bild af det elände som åtföljer krig. Prestgården, der drabbningen stätt, var af Ryssarne utplundrad; emedan de misstänkte presten att hafva lemnat Svenskarne sådana upplysningar, hvilka bidragit till hvad som nu händt dem. Presten hade under träffningen ingen annan utväg, att undgå de igenom byggningen flygande kulorna, än att med hustru och barn kasta sig ned på golvet. Under tiden plundrade och förstörde Ryssarne all deras egendom. Till och med sängkläderna borttogo de, sprättade dem sönder och läto fjädrarna flyga i luften samt behöllo öfverdraget. Utanför prestgården låg öfver allt, äfvensom i skogen derintill, fullt med döda och sårade Ryssar. Desse sednare ropade, qvedo och jämrade sig, samt bädo att vi skulle sticka ihjäl dem och förkorta deras lidande. De döda åter låg alla klädda, en del alldeles nakna och blodbestänkta; ty efter oss samlades hopar af bönder, som inpå kroppen plundrade alla Ryssar de kommo öfver... Ryssarnes kringirrande i skogarne bevisar emellertid, huru oklokt det var af ADLERCREUTZ att med blott 150 man angripa dem från den sidan, dit de nödvändigt måste taga sin undflykt, i händelse de blefvo slagne. Om ADLERCREUTZ haft med sig några bataljoner, så hade han kunnat uthärda striden intill dess Savolaks brigaden hunnit anlända; och då skulle ovillkorligen, vid dess framkomst, hela den vid Revolax befintliga Ryska fördelningen blifvit tagen. Han hade hos sig tre hela brigader, hvilka lågo alldeles overksammas, och ryckte likväl ut för att anfalla en 3,000 man stark fiende med blott ett kompani eller 150 man. Samtida och efterkommande må pröfva det skäl öfverste ADLERCREUTZ i sin ingifvna rapport förebär: att han ville använda större styrka, emedan fienden derom kunnat erhålla underrättelse. Det var mera sannolikt, att Ryssarne bordt få kunskap om Savolaks

brigaderna ankomst, som redan den 25 anlände till Paavola, en och 1/4 mil nära deras fältvakt. Om man tillika fäster uppmärksamheten derpå, att greve KLINGSPOR, i sin rapport den 29 April, säger sig haft säker underrättelse, att fientliga styrkan vid Revolax var 2,500 man, med sex kanoner, så blir det obegripligt, att blott 1,800 man beordras att verkställa anfallet på dem; under det tre hela brigader ligga överksamma, nära intill den väg dit Ryssarne måste retirera, i händelse de blefvo slagne. Hela har utseende av ett lyckspel! Emellertid blef generalen chef KLINGSPOR utnämnd till fältmarskalk, och generaladjutanten, öfverste ADLERCREUTZ till generalmajor, brigadchefen, greve CRONSTEDT ridhare af svärdsorden med stora korset ... (Sid. 23 f.)

C O Nordensvan (1898) skildrar i sitt verk *Finska Kriget 1808–1809* de händelser som utspelades under striderna vid Revolax. Han ger Holm rätt i dennes grava kritik mot Klingspors sätt att sköta kriget och konstaterar att man i Klingspors högkvarter, efter Adlercreutz misslyckade anfall, inte ville tro på uppgifterna om segern vid Revolax.

Klingspor talar till österbottningarna

Carl Johans bitterhet över Klingspors sätt att leda armén framgår av återgivandet av dennes tal till de finska soldaterna ett par veckor efter slaget vid Revolax.

Den 1 maj utfärdade greve KLINGSPOR en proklamation och uppmaning till Österbottens allmog, att lemna hären allt nödigt biträde, och att, som orden lyda: en hvar i sin mån tillfoga fienden all den skada och afbräck, ”som ni, från urminnes tider kände tappre Österbottningar, honom tillfoga kunnen.” Hvar och en som kände Finska nationens stora tillgifvenhet för sin konung och sitt land, gjorde sig i anledning deraf

de gladaste förhoppningar, och väntade nu kraftfullare åtgärder, hvilka icke bordt kunna föfela ändamålet”. Men greve KLINGSPOR tackade dem för deras patriotism, klappade dem på axeln och sade: ”när jag behöfver edert biträde skall jag väl kalla på eder”. Sådant skedde aldrig*). Detta bevisar, att KLINGSPOR icke hade något allvar med den anmaning han utgaf den 1 maj, och att han icke hade för afsigt att begagna alla de utvägar honom blefvo erbjudna. ...*) Jag talade sjelf vid flere af denne deputation, och kan således bevittna sanningen af hvad jag anført. (S. 30 f.)

Holm skildrar överste Sandels ledning av Savolax-brigaden, hur denne till skillnad från Klingspor, uppskattades av de finska soldaterna som en pålitlig officer. Han jämför de båda befälen:

Öfverste SANDELS, som på hela venstra flygeln hade blott en brigad, låg ej stilla under stora arméens hvilotid. Inom den 28 Maj framryckte han och jagade fienden femtio mil tillbaka. I det allra värsta menföre tågade han med sin brigad på sju dagar ifrån Pulkkila till Kuopio, hvilket utgör tjugo och en half mil, och soldaterna uthärdade med synbar glädje och munterhet de största besvärligheter, då det bar åt hembygden, och när de sågo sig äga en befälhafvare, som visade alvar mot fienden. Samma hinder och svårigheter, hvilka skulle hafva mött stora arméen, om den genast ryckt fram, mötte äfven SANDELS i ännu högre grad; och frammarschen för honom var derföre mera svår, att han, med nära 2000 tusen man, ryckte in i ett glest bebodt, fattigt och utblottadt land, fullt af ödemarker samt på intet sätt att jemföra med det väl odlade och förmögna Wasa län i Österbotten, hvilket stora arméen hade framför sig. SANDELS kunde således omöjligen vänta, hvad stora hären hade att påräkna, att landet i nödfall, någon tid kunnat föda hans fördelning; och SANDELS saknade ännu dessutom den fördelen, som stora arméen

ägde, att sjöledes kunna erhålla tillförsel. Men SANDELS var en redlig man, en ärlig och pålitlig befälhafvare, och alla de af fältmarskalken KLINGSPOR återopade hinder öfvervunnos af en god vilja förenad med verksamhet och drift. Under den stora arméen låg stilla och lemnade Ryssarne tid att skaffa sig förstärkning, tog SANDELS vid Pulkkila, Kärsämäki, Piipo, Ahokylä, Nissilä, Saviselkä, Walkiamäki, Rautalampi, Kuopio, Laukkas, Leppävirta, Jorois och Warkaus tillsammans 13 officerare och 870 man fångar, öfver 100 kanoner, mera än 800 lass proviant...samt förstörde dessutom ganska mycket för fienden. SANDELS, som hade blott en brigad under sitt befäl, ryckte fram med Finska härens venstra flygel ända till Ryska gränsen, och skickade en rekognoserings trupp till Sordaval stad i Ryssland. -- Något större bevis emot grefve KLINGSPOR behöfves icke. -- Efterverlden må döma om han ej förtjenar den stämpel Finska arméen gaf honom och som jag i det föregående uttalat. Träffande och sannt yttras i en år 1809 författade visa: Man gick när man borde stå stilla, Man stadnade när man bordt gå; Man segrade alltid – men illa; Ty baklänges gick det ändå. (Sid. 36 f.)

Sveaborg kapitulerar

Planerna på en svensk motoffensiv fortlevde under våren 1808. Man räknade med förstärkningar sjövägen. Men den dramatiska händelseutvecklingen i södra Finland äventyrade hela utvecklingen, särskilt Sveaborgs kapitulation i maj 1808. Holm skriver om denna viktiga händelse. Han fick efter kriget uppgifter om vad som hände och ger sig in i spekulationerna om varför Cronstedt gav upp:

Under det vi lågo qvar i Kalajoki, ankom den för hela hären nedslående tidningen (underrättelsen), att Sveaborgs fästning, genom kapitulation, blifvit öfverlemnad till Ryssarne. Och som jag år 1810 var i till-

fälle att på stället erhålla upplysningar om förloppet dervid, anser jag mig böra derom meddela några omständigheter. Den gamle, men kraftfulle generalen KLERCKER, som under grefve KLINGSPORS frånvaro förde befälet i Finland, hade, vid underrättelsen om Ryssarnes tillernande snara inbrott, använt all möjlig verksamhet, drift och omtanke, att förse fästningen med dess förnödenheter. Landets invånare bidrogo och härtill, på derom skedd uppmaning, med största beredvillighet. Spannmål och viktualier infördes i myckenhet. Garnisonen utgjorde 6000 man. Kommendanten, amiral CRONSTEDT, anbefalltes generalbefälet att uppgifva huru mycket krut han trodde sig behöfva.... Hvad han begärte lemnades honom i fullt mått... Amiral CRONSTEDT var en så allmänt högaktad såsom en rask, tapper och rättskaffens krigare, att både arméen och landets patrioter uti honom sågo det lyckligaste val till kommandant i denna fästning, och man är allmänt öfvertygad, att han icke genom penningar eller andra enskildta förmåner bevektes att uppgifva fästningen. Snarare kunde den ovilja han från tid tillbaka rönt från konungen, hafva inverkat på honom; hvartill kommo flera andra skäl, af hvilka jag nyssnämnde år hörde omtalas de närmaste bekanta. En framtid skall törhända upplysa, huruvida djupare dolda och politiska krafter här utöfvade ett icke ännu utredt inflytande. (Sid. 37 f.)

Kapitulationen berodde enligt Holm på att överste Jägerhorn inte delade amiralen Cronstedets starka lojalitet mot det svenska kungahuset och att ryska kontakter lovade svenska adelspersoner bättre villkor under tsaren än under kungen.

Sjelva belägringen var troligen ibland de artigaste krigshistorien vet omtala. Fästningens gemenskap med fienden och det kringliggande landet var nära oafbruten, och befordrades snarare än den hindrades af fienden. Man nästan skydde att skjuta på hvaran-

dra med alfvar. Sveaborg gick öfver med en förlust för garnisonen af 30 man. Men olyckan ville, att öfverste JÄGERHORN fanns uppå Sveaborg, samt att han förstod att förskaffa sig alltför stort inflytande öfver amiral CRONSTEDT. Man misstänker JÄGERHORN...att hafva lyssnat till Ryska anbud, samt att han nu inom fästningen af bördade ingångna förbindelser. Han missledde CRONSTEDT, och uppskrämde de inom fästningen befintliga officers-fruarne, hvilka, genom pip och låt, verkade på sina männer. Falska rykten om svenskarnes motgångar insmögos sorgfälligt af fienden; och Sveaborg kapitulerade. Denna skändliga handling tillskref man helt och hållet öfverste JÄGERHORN. (Sid 40)

Sveaborgs uppgivande gav ryssarna rikets starkaste fästning, därtill 110 fartyg av olika storlekar, skärgårdsflottans finska eskader. Uppgivenhet och handlingsförlamning följde förlusten av fästningen.

Flera författare har spekulerat om orsakerna till Sveaborgs fall. Uppfattningen att Cronstedt omgavs av defaitistiska rådgivare delas av flera. En som pekas ut, inte bara av Holm, som huvudorsaken till undermineringen av den mentala motståndskraften är översten Fredrik Adolf Jägerhorn, med koppling till kretsar med målet att separera Finland från Sverige, däribland hans egen bror Anjalamanen Johan Anders Jägerhorn. Cronstedt åtnjöt högt förtroende. Likväl dömdes han av krigsrätten vid finska armén till döden för förräderi. Kapitulation sågs som ett brott – juridiskt och moraliskt. Men målet lades ner efter ryska påtryckningar och som följd av amnestiparagrafen i 1809 års fredstraktat mellan Sverige och Ryssland. Cronstedt levde resten av sitt liv i Finland och dog 1820, föraktad och bortglömd.

I Finland fortsatte planeringen för en motoffensiv även efter förlusten av Sveaborg. Armén hade förstärkts och omorganiserats.

Klingspor inledde arméns motoffensiv senvåren 1808.

Slaget vid Lappo, tillfällig seger

Carl Johan beskriver Savolax-brigadens framryckning, men utan det stöd som hade kunnat förhindra förluster. Misstaget att lämna Ehrnrooth med en för liten styrka (en bataljon Savolax infanteri och en bataljon Savolax jägare), nämndes dock inte i rapporter till Kungl Maj:t. Holm noterar att Ehrnrooth inte belönades, trots hans betydelsefulla insats. Ryssarna rapporterade felaktigt att de besegrat en styrka på 4 500 som endast utgjorde 500 man. Carl Johan beskriver händelsen:

Den 8 juli ankom EHRENROTH med sin trupp till Lappo, och Ryssarne flydde genast vid vårt annalkande. Lappo blef således besatt av EHRENROTH. Sedan Ryssarne fått underrättelse, att det icke var Svenska hären, utan blott en liten fördelning som innehade Lappo, kommo de den 10 juli förstärkte tillbaka, anfölo Lappo, samt gjorde sådana dispositioner, att EHRENROTH med hela sin trupp bordt blifva tagen. Men EHRENROTH, vaksam på sin post, insåg det vådliga af sin ställning, och drog sig från Lappo; men kunde likväl ej hindra, att större delen af hans styrka blef sprängd. Då han återkom till brigaden i Härmä, hade han icke med sig mer än högst 300 man; resten framkom dock dagarne efter, på långa omvägar genom skogen, och hans slutliga förlust blef obetydlig eller omkring 20 man. (Sid. 45)

Framgången vid Lappo var tillfällig. Den 13 juli marscherade Cronstedts brigad till Kauhava där man samlats för att under Adlercreutz befäl åter anfälla Lappo, där nu ryssarnas huvudstyrka samlats. Adlercreutz hade fått upplysningar från Ehrnrooth, som

ju nyligen varit i Lappo, att det nära Kauhava fanns en skogsväg, möjlig att använda för att kringskära ryssarna. Holm skriver att Ehrnrooth flera gånger begärde förstärkningar, men som Adlercreutz avskog. Holm beskriver vilka vägar som borde ha kunnat användas, striderna som utspelades och hur ryssarna fick fri väg för reträtt. Under reträtten tände ryssarna eld på en by med sårade och sjuka. I skydd av elden och röken skulle resten av styrkan komma undan. Nu lyckades ändå den svensk-finska armén återta Lappo. I hären förväntades att man skulle förfölja ryssarna. Men man låg stilla i åtta dagar i Lappo innan man fortsatte till Ruona bro i Kuotane socken.

Intensiva strider och förlusten vid Oravais

Intensiva strider utkämpades i augusti. Vid Alavo stred 4-5 000 ryssar mot drygt 3 000 svensk-finnar, de svenska förlusterna blev betydande, 15-16 officerare och 200 man döda eller sårade. Bland de sårade fanns greve Cronstedt, därmed förhindrad att leda Savolax-brigaden. Carl Johan skriver om saknaden efter Cronstedt som var en

... af hela brigaden allmänt älskade beälfhafvare. Grefve Cronstedt var den förträffligaste chef man kan önska sig; alltid vänlig och faderlig, äfven emot den ringaste; vaksam och driftig, utan att för mycket uttrötta soldaten. Med sällsynt köld och rådhighet förde han sin brigad i de hetaste strider, sjelf skydde han aldrig faran... (Sid. 61 f.)

De ryska styrkorna var överlägsna och den svensk-finska armén hade tappat anfallskraft. Reträtten skulle kunna genomföras antingen som vid reträtten till Uleåborg, eller att dra sig mot Vasa och evakuera sjövägen, vilket var Klingspors alternativ, men som kungen motsatte sig. Beslutet blev att samla armén

vid Vasa. Reträtten påskyndades av ryska anfall. Den 13 september marscherade man två och en åttondels mil till Oravais där man enligt Carl Johan intog en förmånlig ställning. Uppifrån höjden kunde hela fältet överblickas, på höger sida låg ett ointagligt berg som sträckte sig ända till havsstranden. På vänster sida låg ett sankt kärr, som betraktades som oöverstigligt. Men inte desto mindre, man anfölls av ryssarna. Holm deltog i slaget och har skildrat händelserna. Han skriver:

Bättre position kunde knappast önskas, och Ryssarne, i sin ingifna rapport kallade den nästan öofvervinnelig. Vår fältvakt, som stod en fjerdedels mil framför Oravais, blef redan om aftonen den 13 rekognoserad af flerfaldige fientliga patruller. Ungefär kl. 5 på morgonen, den 14, blefvo våra förposter... häftigt anfallne. Motståndet var tapert och långvarigt, och några fångar togos derunder; men öfverste von PLATEN blef sårad och förposterne nödgades...draga sig tillbaka. Den nu anryckande fienden lät sitt artilleri genast spela emot våra stycken och vår högra flygel; denna kanonad besvarades af oss ganska lifligt.... Emot midagen gjorde Ryssarne ytterligare anfall, och då läto generalerna ADLERCREUTZ och VEGESACK, anfore af sitt personliga mod, förlede sig att icke blott afslå dem, utan ock förfölja dem med tvenne bataljoner... Fienden drog sig tillbaka, jagad af våra trupper. Vi hade fortsatt detta förföljande tre åttondels mil, då vi kommo förbi en liten insjö. Bakom densamma hade Ryssarne ett bakhåll av 3000 man, hvilka, sedan vi väl voro förbi sjön, framryckte, och, från skogen vid landsvägen, underhöllo en mördande eld; vår trupp, redan öfverflyglad, erhöill nu befallning att draga sig tillbaka... Ryssarne sökte med särdeles ifver att genombryta vår venstra flygel, och om någonsin tapperhet och rådhighet behöfdes, var det sannerligen vid detta tillfälle; men sådant ådagalade också öfvers-

telöjtnant DRUFVA på ett utomordentligt sätt. Öfverste BRÄNDSTRÖM och löjtnanten vid Upplands regemente, baron O. MÖRNER blefvo här illa sårade, den sednare med trenne bajonetstyg... Svårast var der, då våra trupper skulle passera framför den framför vår linie befintliga slätt emedan fienden emellertid besatt skogen derintill med infanteri. Förlusten blef här ganska stor, och på slätten vid sjön blefvo omkring 100 man fångne, midt för hela härens åsyn. Utgången bevisade således, att Ryssarnes flykt var blott en krigslist af general KAMENSKY, för att locka oss från den fördelaktiga position vi hade. Striden hade varat i femton timmar, och vår förlust derunder blef omkring 40 officerare samt 1,200 man döde, sårade och fångne. (sid 78 ff)

Svenska styrkan vid Oravais utgjordes af general VEGESACKS Svenska fördelning, 3,600 man, en bataljon af Vesterbottens regemente, under öfverste ESSEN; en bataljon av Österbottens regemente, under öfverstelöjtnanten baron von OTTER, samt fjerde brigaden utom tvenne bataljoner under öfverstelöjtnant von FIEANDT på Lintulaks vägen. Således kan Svenska hären på detta ställe omöjlig beräknas högre, än till omkring 5000 eller högst något öfver 5000 man. Hvar de andra tre finska brigaderna stodo, skall jag längre fram omnämna. Efter sedermera erhållne trovärdiga upplysningar uppgick Ryska arméen vid Oravais till ungefär 15 000 man, med 16 kanoner. Ryssarne uppgåfvo väl sin styrka endast till 10 000 och den svenska till 16 000 man med 20 kanoner. Men de beräknade och vår förlust större än hela vår styrka härstädes verkliga var, eller till 7000 man. Enligt en af mig förut åberopad Rysk rapport, införd i Åbo Tidningar, skulle fiendtliga styrkan vid Kauhajoki ensamt utgjort 18 000 man. Dermed voro nu förenade de 10000, som stått emot oss vid Ruona oh Mengijärvi. Således skulle, efter Ryska uppgifterna, deras här vid Oravais bordt vara 28 000

man; men den uppgick endast till omkring 15 å 16 000 man... (Sid. 80 f.)

Slaget vid Oravais blev krigets blodigaste och den definitiva vändpunkten. Svenskarna förlorade 40 officerare, 1 200 man dödade, sårade eller tillfångatagna. Reträtten från Oravais inleddes efter mörkrets inbrott och utnyttjades av ryssarna, som stal mat, boskap, inventarier och andra tillhörigheter från bönderna. Årtionden efter slaget fanns spåren kvar. Vapendelar och kulor plöjs upp ännu i dag.

Den 29 september slöts stilleståndsavtal med ryssarna. Under stilleståndet kom generalordern att resterna av fjärde brigaden, numera endast 800 man, skulle förenas med femte brigaden och ställas under överste Sandels befäl. Han hade tagit ställning vid Wirta pass, en kvarts mil norr om Idensalmi kyrka, en marsch på 33 mil. Stilleståndet sades upp av ryssarna den 19 oktober, och fientligheter skulle således återtas den 27 oktober kl. ett på dagen. Holm beskriver händelseförloppet:

Men detta stillestånd uppsades... genom bref från general TUTSCHKOFF till brigadchefen SANDELS i Idensalmi. Detta bevisar, att vapenhvilen den 29 september blott var en list af Ryssaren, för att draga SANDELS ifrån den fördelaktiga ställningen vid Palois. Ryssarne kände SANDELS ganska väl och visste derföre, att de icke kunde locka honom från hans goda position, liksom de gjort med ADLERCREUTZ och VEGESACK vid Oravais. De försökte således, om de ej ånyo kunde bedraga vårt öfverbefäl; och detta lyckades ... Den 27 Oktober, då stilleståndet kl 1 på dagen skulle upphöra, erhöillo alla trupper tidigt på morgonen befallning att göra sig färdige til strid. Emot kl 12 skickades kapiten BRUSIN, såsom parlamentär, till Ryska sidan, med föreskrift att vid sin återkomst indraga alla de dragon-vetletter, (dragon-

vakt) som voro utsatte på södra sidan om Wirta bro, hvilken kapiten BURMAN erhöi order om att skyndsamt upprifva. Vid Idensalmi kyrka mötte BRUSIN en Rysk adjutant, som tillkännagaf att stilleståndet redan var till ändalupit; på den föres invändning, att klockan ännu ej vore mera än 12, gjordes intet afseende. BRUSIN skyndade sig då med indragna vedetterna tillbaka, under det att fiendens rytteri i fullt traf förföljde honom; och ehuru han lät blåsa i trumpeteten och tillkännagifva det att hvore parlamentär, lossades likväl flere skott efter honom... (Sid. 84 f.)

Det behövde inte ha varit en rysk krigslist, utan en missuppfattning om tidsskillnaden mellan Sverige och Ryssland, vilket även är Runebergs tes i Fänrik Ståls sägner. Händelsen beskrivs i den kända dikten "Sandels" – och kanske är det där de möttes, Sandels och Carl Johan Holm – det kan vara han som är pastorn.

Sandels han satt i Pardala by, åt frukost i allsköns ro. Idag, ett slaget, blir striden ny. Det skall gälla vid Virta bro. – Herr pastor, jag låtit kalla er hit...

Ryssarna anföll vid Virta bro, det blev hårda strider, men den svenska sidan lyckades slå tillbaka och fördriva ryssarna, till största delen genom bajonettanfall. Det blev ett blodigt slag. Sent på kvällen stod Sandels som segrare, men till ett högt pris för en tillfällig seger. Holm skriver:

Hela fältet emellan batterierna och bron var betäckt af döde och sårade, och i synnerhet invid och öfverallt uppå den omkring 200 alnars långa bron, såg man hopar af stupade fiender. Då Sandels, efter slutad strid, var nere och besåg denna del af slagfältet, skall han hafva yttrat: 'gode herrar' detta är lilla Austerlitz!' (Sid 87)

Hårdstedt (2006) anser att slaget i Finland var avgjort redan innan slaget vid Oravais. Efter arméns reträtt återstod endast att utrymma Finland. Men under reträtten fortsatte ändå flera strider och "träffningar". Skärgårdsflottan seglade i november, under svåra strapatser, från Åland till svenska fastlandet. I december hade den finska armén nått Torneå.

Reträtten innebar i Holms tydliga skildring oerhörda strapatser, 40 graders kyla, långa marscher, vila på snödrivor, brist på mat, omalen råg i stället för bröd, slitna kläder och trasiga skor – eller inga alls. Men han skildrar också det missnöje som uppstod när de finska trupperna, som marscherat 250 mil, deltagit i 33 slag, i stället för välförtjänt vila fick agera förpostkedja medan Västerbottens regemente fick "gå hem till roten", d v s till sina gårdar. Holm delar de finska soldaternas bitterhet över att tvingas stanna kvar under svåraste förhållanden, medan de svenska regementena underlät att försvara sina gränser.

Savolaks brigaden, som utgjorde eftertruppen, fortsatte sedan dagligen sin marsch, under omväxlande stark köld och yrväder, samt anlände den 11 December till Kemi kyrka, hvarifrån brigaden uppbröt den 13 och blef förlagd i Kakamo by af Torneå socken... Större delen af denna brigad, hvilken stätt under grefve CRONSTEDTS befäl, och åtföljt stora arméen till Wirdois, hade nu tågat 250 mil. Den hade och deltagit uti 33 större eller mindre träffningar... hvilka nedanføre skola uppgifvas. Att denna så mycket anlitade korps, nu skulle utgöra förpostkedja mot fienden, under det Vesterbottens regemente, som bordt försvara sitt eget land, fick gå hem till roten, kunde ej annat än väcka missnöje." (Sid. 99)

Dertill kom en ovanligt sträng köld, så att termometern sällan visade mindre än 35 à 36; men ofta ända ner till 40 grader under fryspunkten. I början voro vi här så

hopträngde, att uti ett rum bodde, utom gårdsfolket, 22 af Savolaks jägare regementets befäl och stab med deras uppappare, och bland dem tre sjuka.” (Sid. 100)

Bild 1. Foto av Albert Gebhards teckning i C.O. Nordsvans bok *Finska kriget* (1898). *Kapten Brusin möter en rysk adjutant vid Virta bro och jämför klockorna.*

Bild 2. ”Sjukhus vid Torneå”. Foto av Johan Tiréns teckning i C.O Nordensvans bok *Finska Kriget 1808–1809*, utgiven 1898. *Johan Tirén var dotterson till prosten Carl Johan Holm.*

... Mången skulle också anse min beskrifning öfverdrifven, varföre jag vill omnämne blott en del af hvad jag själf sett. Jag hvar ofta med, då truppen kopplade sina gevär på sidan af vägen, och befäl och manskap, frusan och darrande af köld, hemtade sin hvila på blotta snödrifvan, varunder truppen, såsom ett exempel i Löfånger var provianterad med omalen råg i stället för bröd och mjöl. Jag var med, då hela truppen med allt befäl, uti sexton dygn i November månad ”bivakuerade” under köld, snö och yrväder; och mången af befälet hade då i flere dager ingen annan föda än gröt, doppad i rent och obemängt vatten, till mor-

gon, middag och qväll. I början af fälttåget felades väl icke proviant för truppen; men för befälet så mycket mera. De som först kommo till de få vid vägen belägne gårdar, kunde med böner erhålla något; men all den andra intet. På tobak, hvarvid soldaten är allmänt van, var sådan brist, att en tums lång bit, ansågs både af befäl och manskap, som en stor sällsynthet. Efter 50 à 60 mils marsch hade soldaternas kläder blifvit slarfviga, och deras skor alldeles utslitna, så att befälet, vid utkommendering till fältvakt, nödgades göra afseende på hvilka af manskapet hade skor eller icke. Ja, jag såg soldater av Savolaks jägare gå på post utan skor. (Sid. 101)

Det är en fasansfull verklighet Holm skildrar. Det är också med stor bitterhet han skildrar slutet på kriget, vedermödorna, det svenska befälets brist på respekt för finnarnas lojalitet och uppoffring. Det är en djup orättvisa han och soldaterna upplever. När dessutom ryssarna erbjuder dem fri lejd att återvända hem, förvånas Holm över att endast ett fåtal soldater antar erbjudandet, vilket, menar han, visar på finnarnas lojalitet med den svenska sidan, trots svenskarnas dåliga planering, felaktiga beslut och oförmåga att förse den finska armén med nödvändig utrustning

... *Julhögtiden, som annars af Savolaksarne plägar firas med stor högtidlighet, den firades 1808 af brigadens kvarlevor med ganska nedslående känslor. De hade så många vågat lif och blod för fäderneslandets räddning; de hade sett så många af sina kamrater stupa vid sin sida eller förgås af sjukdomar, och nu, oaktat alla sina ansträngningar och uppoffringar, sågo de sig så långt aflägsnade från sin hembygd, från sina hustrur och barn, från sina föräldrar och andra anhöriga utan hopp om att någonsin mera, såsom Svenska undersåter, få åtrse dem.* (Sid. 101)

Slutet för den svenska statens närvaro i Finland

Redan i början av 1809 stod det klart att Ryssland segrat. Den svensk-finska armén hade svårt lemlästad undkommit till de fruktansvärda förhållanden som rådde Torneå i december. Dödligheten ökade lavinartat efter ankomsten till vinterkvarteren. Utan vila fortsatte marschen till Burträsk dit man kom den 3 mars och där brigaden intog sitt kantoneringskvarter. Därefter marscherade man drygt åtta mil till Umeå där generalen greve Cronstedt återtog befälet. Savolax fotjägarregemente bestod nu av endast 240 man. Brigaden som nu var ca 1 000 man men enligt Holm otillräcklig för försvaret av hela kuststräckan vid ett eventuellt anfall.

Det är två omständigheter man slås av när man läser Holms krigsanteckningar. Dels hans egen upprördhet av vad han ser, hör och erfar – bristfälliga förberedelser, bristfällig ledning, felaktiga beslut, dels hur han bevittnar hur Finland och finnarna överges:

Svenska hären, på hvars bistånd vi så länge väntat, och för hvars hembygd nu ensamt skulle stridas, den fick gå hem på sina rotar, och som så mycket lidit, som uthärdat så många besvärigheter, de skulle ännu under den strängaste köld utgöra förposter mot fienden. Bekymmersfullt frågade därför den ene den andre: ”är det meningen, att vi kvarblifve uslinger (*olycklig, nödställd människa*) kanske helt och hållet skola uppoffras? Att, under sådana omständigheter, kärleken för anhöriga och den egna fosterjorden hos en och annan uppvaknade, att de öfvergingo till fienden och sökte sina lugna hemorter, bör ej förundra någon. Besynnerligare är det, att ej flere valde denna utväg, ty antalet af dem som emottogo Ryssarnes erbjudna tillstånd att återvända till hembygden var ganska ringa. Detta är ett så talande bevis på Finska härens trohet, att historien aldrig borde glömma det.

Först sågo Finnarne med bestörtning, att inga åtgärder blefvo vidtagne mot den för Finland hotande faran, sedan befaltes Savolaks brigaden att lemna sin hembygd utan att se fienden, mycket mindre få försvara sig; derefter fortsattes marschen genom natt och dag, men då landet kunnat återtagas, då låg vi stilla. Med slarfvinga kläder och nästan utan skor, fördes Savolaks brigaden till strids, och den slogs vid alla tillfällen med sällsynt tapperhet. På kraftigt bistånd från Sverige väntades hela sommaren förgäfvos. När Finland redan var förlorat, och Finnarne icke mera hade någon fosterjord att försvara, då tilläts Svenska soldaten att återvända hem, och finnarne ensamme nödgades bevaka Sveriges gränser. Till Finska hären utbetalades ej dess välförtjänta fältaflöning, under det att Svenska vestra arméen låg i Stockholm och roade sig. ... Ännu den 5 juli 1809, visade de, ehuru redan 40 mil aflägsnade från Finland, hvad det Finska mannamodet förmår! (Sid. 103)

Den 13 mars 1809 ägde statskuppen rum i Stockholm. Gustav IV Adolf avsattes. Redan dagen därpå blev statsomvälvningen i Stockholm känd. Den avsatte kungens farbror hertig Karl gav von Döbeln fullmakt att förhandla om vapenstillstånd. Strider pågick dock under förhandlingarna. Ryssarna krävde omedelbar kapitulation. Den 17 mars 1809 klockan fyra på morgonen inleddes det svenska återtagandet över isen på Ålands hav under ryska anfall och stora förluster. I norr fortsatte också striderna. Holm är kritisk till hur de leddes; befälen fattade felaktiga beslut under dessa slutmånader av kriget; man utnyttjade varken egna fördelaktiga positioner eller ryssarnas misstag.

Hårdstedt (2006) ställer frågan om kriget 1808–09 var ett militärt krig eller om yttre omständigheter – väder, avstånd, bristen på mat och foder var den farligaste fienden. Också den ryska armén hade stora problem med stora avstånd, långa försörjningslinjer och nödvändighet att binda trupp för bevak-

ning av magasin mot svenska strövpatruller, men också mot den inhemska befolkningen.

Fredsförhandlingar i Fredrikshamn mellan Ryssland och Sverige inleddes i augusti 1809. Freden undertecknades den 17 september. Den 8 oktober avtackades de svenska trupperna av von Döbeln i Umeå. Men ryssarna hade ändå inte uppnått sitt egentliga krigsmål: att förmå Sverige att lämna alliansen med England och därigenom delta i blockaden mot brittiska varor. Det blev först vid fredsavtalet mellan Sverige och Frankrike 1810 som Sverige tvingades in i blockaden mot England. Det blev ett krig utan att ett enda skott avlossades och man fortsatte handeln i smyg. Detta krig avslutades 1812 vid freden i Örebro.

Hur ”Anteckningar öfver fälttågen emot Ryssland” mottogs

Carl Johan Holms skildring av kriget berömdes både i liberal och konservativ press. Den var ett hårt angrepp på den svenska högsta ledningen. Flera av de kritiserade gick också till mothugg. Generalmajor Gustaf Magnus Adlercreutz, bror till den i boken hårt kritiserade Carl Johan Adlercreutz, publicerade en motskrift *Anmärkningar och nödvändiga upplysningar vid Hr. C.J. Holms anteckningar öfver fälttåget emot Ryssland 1808–1809*. Han tog sin bror i försvar och anklagade Carl Johan Holm för lögner, även om han medger att boken bidrog till kunskapen om krigets vardag, om dess och färd och händelser som utspelade sig. Han skriver:

...Herr Holms resonement på 28:e sidan är av så låg beskaffenhet att det icke från något svenskt Boktryckeri bort utgå. Han gör Generalbefälet Fältmarskalken Grefve Klingspor, Generaladjutanten Adlercreutz till icke mindre än Fäderneslandets förrådare.

På slutet av 29:e och 30:e sid. yttras:

Härvid kan jag icke undgå att göra den anmärkningen --att drabbningen vid Siikajokki ingalunda företogs med vårt Generalsbefäls vilja och avsikt. Här kan min vedervilja mot alla smädelser icke längre återhålla den rätta benämningen å Författarens yttrande, nämligen att detta var en äkta Holms LÖGN. (Adlercreutz, 1836, utgiven av G.H. Nordström).

Texten är återgiven i en promemoria av Olov Fr. Holm, sonson till prostén (1974-01-03).

I verket *Relation om f d Savolaks Brigadens af Kongl. Finska arméens deltagande i 1808 & 1809 Årens fälttåg i Finland och Westerbotten* kritiserar översten Gregorius Aminoff (1788–1847) Holms iakttagelser. Men det rör sig dock i huvudsak om enstaka händelser. Aminoffs kritik avser också Holms omdömen om den högsta ledningen och står entydigt på de ledandes sida.

Professor Sten Carlsson skriver i en understreckare i Svenska Dagbladet den 20 oktober 1977 att Carl Johan Holms bok är sakkunnigt skriven:

Om anteckningarna hade varit anonyma skulle ingen ha kunnat tänkt sig annat än att en officer eller möjligen underofficer hållit i pennan.

Carl Johan Holms befattning som fältpräst innebar att han kunde undvika de stridigheter som förekom inom officerskåren. Hans omdömen kan därför ses som en utomstående iakttagelser. Holm skriver:

I företalet har jag nämnt, att mina anteckningar grunda sig på hvad jag sjelf sett, på flere erfarnes officerares omdömen och på det inom hären rådande tänkesättet. Men det är likväl möjligt, att, oakadt mitt alfvarliga sträfvadde efter sanning, någon läsare, som öfvervarit händelserna eller deltagit i

dem, kunde upptäcka ett eller annat misstag, hvilket kunde fordra rättelse. I sådan händelse anhåller jag att denne ville hafva godheten, att tillsända mig sina på säkra grunder stödde anmärkningar, adresserade på Bjästads postkontor, då jag, vid en möjligen ny upplaga, ej skall underlåta att meddela de rättelser, vartill dessa anmärkningar kunna föranleda. Men anmärkaren täcks äfven uppgifva sitt namn och sin karaktär; ty anonyma tillrättavisningar anser jag mig ej kunna begagna. (s.146).

Men även 1800-talets militärhistoriker riktade hård kritik mot den svenska militärledningen, utan att referera till Carl Johan Holms bok. Gustaf Björlin, militär och historiker, skriver till exempel om Klingspors bristande förmåga som fältherre (1883, s 7):

Efter striden vid Haistila dröjde det länge, innan ryssarne företogo något allvarsamt anfall. ... den styrka, hvarmed de omedelbart förföljde Klingspor, var allt för ringa, för att de skulle våga någon strid. Klingspor räknade betydligt flere stridsdugliga soldater än ryssarne. Detta oakadt flydde han utan all besinning. Utan att göra sig närmare förvissad om, huruvida fienden följde honom eller icke, fortsatte han återtåget ännu i 30 mil. Efter fyratio mils återtåg borde han väl kommit underfund med, hvad nöden kräfde. Det är ett sällsynt fall i krigshistorien, att en tapper här, full af mod och stridslust flyr för en underlägsen fiende.

Herman Lindqvist anser i sin bok *”När Finland var Sverige”* (2013) att kriget bäst har sammanfattats av den finlandssvenske historikern Eirik Hornborg. Lindqvist citerar Hornborg:

Totalintrycket av kriget mellan Sverige och Ryssland 1808–09 är intrycket av ett jämerligt krig. Förberedelser och krigsberedskap voro lika underhaltiga som den politiska insikten och den militära ledningen... Alla chanser och möjligheter förfuskades

samvetsgrant. Om ock ljusglimtar ibland skära genom töcknet, erbjuder kriget som helhet den beklämmande bilden av ett slött och viljelöst drivande mot undergången. (sid. 469).

Även i Finland väckte boken *Anteckningar...* uppmärksamhet. Johan Ludvig Runeberg kom till Carl Johan Holms försvar med ett inlägg i tidningen *Helsingfors Morgonblad*. Vid läsning av nationalepost *Fänrik Ståls sägner*, ett verk som under flera generationer ingick i den svenska skolans obligatoriska läsning, visar att Runeberg har använt sig av Carl Johan Holms skrift som underlag och inspiration. De båda hade, under Runebergs enda besök i Sverige, ett hjärtligt möte i Örnsköldsvik 1851 (Holm, 1967). Carl Johan Holm var då kontraktsprost i Ångermanland. Första samlingen av *Fänrik Ståls sägner* publicerades 1848, andra samlingen 1860.

1857 promoverades Carl Johan till jubelmagister i Helsingfors och vid Uppsala universitet. Den 3 juni 1867 fick *”Ordensledamoten Fil. Doktor Carl Johan Holm nedlägga sin herdestav”* (utdrag ur handlingar rörande Prestseminariet i Hernösand i augusti 1871). På Carlslund insomnade han stilla i en ålder av nära 86 år.

Carl Johan Holm. Foto av en tavla, målad av C H Staaff, förmodligen år 1836 då Holm utnämndes till kommandör av Wasaorden.

I fredsavtalet 1809 förlorade Sverige sex svenska län och Åland, sammantaget en tredjedel av rikets territorium. Sveriges ekonomi var nerkörd och därtill kom statskuppen 1809. Men det var också början till ett nytt Finland, ett storfurstendöme under den ryske kejsaren, som tillförsäkrade de nya medborgarna betydande självständighet. Svensk lag och administration kunde bibehållas. Detta

lade grunden till det Finland som proklamerade sin självständighet den 6 december 1917.

Olof Holm är filosofie doktor, professor emeritus samt ledamot av Kungl Örlogsmannasällskapet. Lisbeth Svengren Holm är ekonomie doktor samt professor emerita.

Referenser

- Adlercreutz, G. (1836) "Anmärkningar och nödvändiga upplysningar vid Hr. C.J. Holms anteckningar öfver fälttåget emot Ryssland 1808–1809".
- Aminoff, Gregorius (1839). *Relation om f d Savolaks Brigadens af Kongl. Finska arméns deltagande i 1808 & 9 Årens fälttåg i Finland och Westerbotten*. Gumperts förlag, hos S. Norberg
- Björlin, Gustaf (1883). *Finska kriget 1808 och 1809*. Norstedt & Söner, Stockholm.
- Carlsson, Sten (1977-10-20) Pastor Holm och Fänrik Stål. *Svenska Dagbladet*.
- Holm, Carl Johan (1836) *Anteckningar öfver Fälttågen emot Ryssland åren 1808 och 1809*. Norstedts & Söner, Stockholm.
- Holm, Gösta (1967-06-03). *Runeberg vågade inte ta ångbåten från Ö-vik upp till prosten Holm. 100 år sedan den kraftfulle själevadsprostens bortgång*. Örnsköldsiqs Allehanda
- Holm, Gösta (1977). Faksimilutgåva av Carl Johan Holms bok *Anteckningar öfver Fälttågen emot Ryssland åren 1808 och 1809*. Andra tryckningen. Lund, Bröderna Ekstrand Tryckeri AB.
- Holm, Olov Fredrik. Promemoria, 1974-01-03 (opublicerat).
- Hårdstedt, Martin (2006) *Finska kriget 1808–1809*. Prisma, Stockholm.
- Lindqvist, Herman (2013) *När Finland var Sverige*. Bonniers Förlag, Stockholm.
- Nordensvan, C.O (1898) *Finska Kriget 1808–1809*. Bonniers Förlag, Stockholm
- Runeberg, Johan Ludvig (1948) *Fänrik Ståls sägner*. Söderström & Co:s Förlagsaktiebolag, Helsingfors.
- Suchtelen, van Paul, (1836) *Kriget emellan Sverige och Ryssland åren 1808 och 1809*. P.A. Norstedt & Söner, Kungl. Boktryckeriet. Söderström & Co:s Förlagsaktiebolag, Helsingfors.